

Vrienden en magen in de bronnen van de laat-middeleeuwse Brugse weeskamer

door

MARIANNE DANNEEL

INLEIDING

Van oudsher fungeren de schepenen van de stad Brugge als „oppervoogden” en achten ze het in die hoedanigheid o.a. tot hun plicht de minderjarige weeskinderen van hun ambtsgebied te beschermen.

Om deze taak echter efficiënt te kunnen uitoefenen, constateert men hoe de schepenen in de praktijk hun bevoegdheden inzake wezenzorg op het einde van de 14e E delegeren naar een hen ondergeschikt lichaam, nl. de weeskamer van Brugge.

Deze weeskamer bestaat uit vier mensen : twee schepenen, één „oversiender”, en één klerk.

Deze laatste is verplicht drie soorten registers nauwkeurig bij te houden :

Dit zijn in de eerste plaats de weesboeken waarin de aangiften van het bezit van de wezen ingeschreven worden ¹.

Daarnaast zijn er de voogdenregisters, lijsten van aangestelde voogden ².

Tenslotte zijn er nog de „ferieboeken” waarin de klerk verslag uitbrengt over elke zitdag, gehouden door de weeskamer ³.

Een nauwkeurige studie van deze bronnen biedt een schat aan informatie over de stedelijke wezenzorg in het laat-middeleeuwse Brugge.

In dit artikel wordt ingegaan op slechts één aspect van deze problematiek, nl. de functie van de vrienden en magen, zoals ze naar voorkomt in de bronnen van de weeskamer.

De vrienden en magen van het weeskind worden door J. Van Houtte slechts een onbeduidende rol toebedeeld inzake inspraak

1. S.A.B. 208, bewaard vanaf 1398, zij het onvolledig.

2. S.A.B. 205, bewaard vanaf 1397, eveneens onvolledig.

3. S.A.B. 204, bewaard vanaf 1496.

in en toezicht op de materies die de persoon of de goederen van het kind betreffen ⁴.

In hoger vermelde bronnen nochtans, duiken de vrienden en magen met een hardnekkige regelmaat steeds opnieuw weer op en schijnen ze een rol te vervullen die varieert van het passief getuige zijn, tot het actief klacht indienen. Net als de houder(igge) ⁵ en de voogden vormen de vrienden en magen dus voor het weeskind wel degelijk een realiteit, een groep van mensen waarmee het tijdens zijn minderjarigheid in aanraking komt en waarmee rekening moet worden gehouden.

HET BEGRIP „VRIENDEN EN MAGEN”

Vaak worden de „vrienden en magen” automatisch gelijkgesteld aan „de” familie van de persoon in kwestie.

E. Verwijs en J. Verdham geven een meer genuanceerde definitie : Wanneer het woord „vrient” verbonden wordt met het woord „maech”, kan het zowel de betekenis hebben van „vriend” als van „verwant”, zodat het soms van het enkele „maech” niet verschilt ⁶. „Vrient” kan zowel een bevriend persoon, een verbundene aanduiden als een verwant in de eigenlijke betekenis van het woord.

Bepaald verhelderend in dit opzicht is een studie over de „amis” en „amis charnels”, zoals deze opduiken in de 14e-eeuwse registers van het Parlement van Parijs ⁷.

De betekenis van de term „ami” blijkt hier eveneens erg extensief te zijn en gebruikt te worden in de betekenis van verwant, ook aangetrouwde familie én in de betekenis die de hedendaagse benadert : de mensen waarmee men zich om welke reden ook verbonden weet.

De „amis charnels” daarentegen zijn uitsluitend bloedverwanten. De betekenis zou nochtans geëvolueerd zijn van een zeer verwijderde graad van verwantschap (7e graad) naar meer dichte graden (3e en 4e graad), wat verband houdt met de kerkelijke verbodsbepalingen inzake het huwen met verwanten (concilie van Lateraan, 1215).

Uit de Brugse bronnen kan men moeilijk de graad van verwantschap van de vrienden en magen t.o.v. het weeskind achterhalen. Men kan enkel constateren dat zowel broers, grootvaders, ooms,

4. J. VAN HOUTTE, *De voogdij over de minderjarigen in het oud-Belgisch recht*, Gent, Den Haag, 1930, p. 48-49.

5. Over de houdenisse, zie J. GILISSEN, *De houdenisse in het oud-Vlaamse recht*, Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis, XXXI, 1963, p. 346-402.

6. E. VERWIJS & J. VERDHAM, *Middelnederlandsch woordenboek*, 's Gravenhage, 1916, IX, p. 1343-1345.

7. J. M. TURLAN, *Amis et amis charnels d'après les actes du parlement du XIVe S.*, *Revue hist. de droit français et étranger*, 47, 1969, p. 645-698.

maar ook schoonbroers en stiefvaders tot de vrienden en magen worden gerekend.

Daarnaast zijn vaak namen opgenomen die afwijken van de familienaam van het kind (en dus alvast geen familie zijn van vaderszijde), maar waarvan men voor de rest niet kan uitmaken of het om familie gaat van moederszijde (wiens familienaam vaak niet vermeld is), of om vrienden in de hedendaagse betekenis van het woord.

DE TUSSENKOMST VAN VRIENDEN EN MAGEN

De bronnen van de Brugse weeskamer onthullen een dubbele invloedssfeer :

Vrienden en magen achten het niet alleen tot hun plicht hun minderjarige verwanten ter hulp te snellen, ook meerderjarige verwanten⁸ worden, indien nodig, door hen „beschermd”, zij het dan tegen zichzelf.

De weeskamer houdt zich immers niet alleen bezig met minderjarige weeskinderen, maar ook met volwassenen die niet in staat worden geacht op een degelijke manier hun bezittingen te beheren.

Uit de taakomschrijving van de klerk van de weeskamer door J. de Damhoudere⁹ blijkt dat ook verkwisters en krankzinnigen onder de bescherming komen van de weeskamer die daarbij echter in de eerste plaats gehoor geeft aan de wens van de vrienden en magen en zich baseert op de door hen verstrekte inlichtingen over de betrokkene.

Zo werd een geval aangetroffen waarbij iemand onder voogdij wordt gesteld omdat zijn vrienden en magen, en in het bijzonder zijn stiefvader, bij de weeskamer hun beklag maken over zijn „quade regementen”¹⁰.

Elders stelt de weeskamer de vraag aan de vrienden en magen van iemand „oft beter ware dat men hem wederomme ter voochdie stelde, ghesien zijn regemente ofte dat men hem tzijnne ghoede dede?”. Waarop de vrienden en magen verklaren „dat hij hem nu noch vele zotter toochde...”.

Resultaat : de persoon in kwestie komt opnieuw onder voogdij¹¹. Niet alleen ongetrouwde personen kunnen op initiatief van hun vrienden en magen onder voogdij gesteld worden, ook echtparen

8. In het vervolg wordt hier gemakkelijksshalve de term „verwanten” gebruikt, alhoewel zich dus onder de vrienden en magen eventueel ook een aantal niet-verwanten kunnen bevinden.

9. J. DE DAMHOUDERE, *Van de grootdadigheyt der breedtvermaerde regeringhe van de stadt Brugge*, uitgeg. Amsterdam, 1684.

10. S.A.B. 204, f° 2 r°.

11. S.A.B. 204, f° 17 v°

kunnen op die manier in „bescherming” genomen worden. Men krijgt de indruk dat hiervoor het gedrag van de man doorslaggevend is en dat de vrouw gewoon het lot van haar man mede „ondergaat”, wat de ondergeschikte positie van de getrouwde vrouw aantoont.

Dat kan men althans afleiden uit een beslissing van de schepensbank om een vrouw te ontvoogden nadat haar man om wiens „sobre regiment” ze beiden onder voogdij waren gesteld, gestorven was¹².

Merkwaardig is ook het relatief hoge aantal weduwen dat, omdat zij „onmachtich harer V zinnen” zijn, onder voogdij worden gesteld.

Onder de negen in het oudst bewaarde voogdenregister (1397-1410) vermelde krankzinnigen bevinden zich zes weduwen.

Toeval of getuigend van een „speciale zorg” van vrienden en magen voor hun verwanten-weduwen?¹³

Verkwisters en krankzinnigen worden dus op advies, zelfs op initiatief van hun vrienden en magen voorzien van twee voogden, die dezelfde bevoegdheden hebben als de voogden van volle wezen, o.a. het beheer van hun bezit.

De tussenkomst van vrienden en magen in het leven van meerderjarige verwanten beperkt zich trouwens niet tot het privaatrecht, maar manifesteert zich nog duidelijker in het strafrecht¹⁴.

Ook in strafrechtzaken springen vrienden en magen hun verwanten bij, door b.v., indien nodig, een gratieverzoek voor hun gestrafte verwant bij de centrale overheid in te dienen.

Weerspiegelen de bronnen van de Brugse weeskamer een tussenkomst vanwege vrienden en magen in het leven van een welbepaalde categorie van meerderjarige verwanten, ze reveleren in de eerste plaats een tussenkomst in het leven van hun minderjarige, verweerde verwanten.

In de eerste plaats houden de vrienden en magen van een kind rechtstreeks toezicht, zowel op de houder(igge) als op de voogden. Een sprekend voorbeeld van de *controle* op de houder is het geval waarbij een „dochterkin” uit het huis van haar vader wordt weggehaald en elders besteed wordt, na de klacht van vrienden en magen¹⁵.

12. S.A.B. 96, *Nieuw Groenenboek ongecotteerd*, f° 219 v°.

13. In Amsterdam stelt de weeskamer automatisch weduwen onder voogdij, N. DE ROEVER, *De Amsterdamsche weeskamer*, Amsterdam, 1878, p. 21.

14. R. C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de IXe tot de XIVe E, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren*, 19, Brussel, 1954, p. 230 en vlg.

15. S.A.B. 96, *Nieuw groenenboek ongecotteerd*, f° 105 r°.

Een dgl. klacht kan dus verregaande gevolgen hebben, zowel voor de houder als voor het kind zelf.

Voorts hebben de vrienden en magen een zekere vorm van inspraak in de beslissingen die de *persoon* van het kind aangaan. Wanneer de voogden een weeskind wensen uit te huwelijken, dan is de toestemming van de vrienden en magen vereist, zoniet is een consent van de schepenen nodig, in hun functie van oppervoogden¹⁶.

Ook bij het opstellen van de huwelijksvoorwaarden en het „huwelijkscontract”, is de aanwezigheid van vrienden en magen, zowel van vaders- als van moederszijde, een noodzakelijke voorwaarde.

In hoeverre zij echter hierbij een reële beslissingsmacht uitmaken, kan men moeilijk achterhalen; ze worden in ieder geval geraadpleegd en men kan zich dan ook voorstellen dat een advies van de vrienden en magen in controversiële gevallen toch wel gewicht in de schaal kan leggen.

Ook wanneer een weeskind in het klooster wil gaan, kunnen zij daarover een gunstig of ongunstig advies uitbrengen en constateert men zelfs dat ze het kind soms daadwerkelijk helpen om het toegangsgeld tot het klooster op te brengen¹⁷.

Bij de uitbroding, d.i. de juridische daad waarbij het kind ontvoegd wordt en voortaan zijn bezit zelf mag beheren, wordt o.a. met de mening van de vrienden en magen over de capaciteiten van het kind rekening gehouden¹⁸.

Wanneer een kind uitbesteed wordt bij een meester om een ambacht te leren en de voorwaarden daartoe bepaald moeten worden, is het de gewoonte dat de vrienden en magen hun fiat geven aan de voogden¹⁹.

In het geval van volle wezen tenslotte, gebeurt het niet zelden dat een „vrient” of een „maech” het kind bij zich opneemt en opvoedt²⁰.

Naast hun controle-functie op houder en voogden, en hun op zijn minst adviserende bevoegdheid in materies die de persoon van het kind betreffen, is er nog de tussenkomst in beslissingen die de *goederen* van het kind aangaan.

Een bijzondere uitgave, en dus een vermindering van het bezit van het weeskind, wordt door de voogden vaak gerechtvaardigd

16. S.A.B. 96, *id.*, f° 68 v°-69 r°.

17. S.A.B., 208, *weesboek 3 St.-Niklaas*, f° 107 r° en *weesboek 4 St.-Niklaas*, f° 47 v°.

18. S.A.B. 208, *weesboek 2 St.-Niklaas*, f° 25 v°.

19. S.A.B. 208, *weesboek 3 St.-Jacob*, f° 98 v°.

20. S.A.B. 208, *weesboek 2 St.-Niklaas*, f° 60 r°.

door een verwijzing naar de vrienden en magen van het kind die hun instemming betuigd hebben en de uitgave eveneens verantwoord vinden ²¹.

Wanneer een bestanddeel van het bezit door de voogden wordt verkocht (wat enkel kan mits een uitdrukkelijke toestemming van de schepenen) en inzake erfeniskwesties wordt het de vrienden en magen eveneens geoorloofd een woordje mee te praten. Zo wordt b.v. rekening gehouden met hun advies bij het uitkopen van een mede-erfgenaam ²².

Tenslotte is er nog het feit dat vrienden en magen vaak als getuigen optreden wanneer de houder en/of de voogden de boedelbeschrijving van het sterfhuis bij de weeskamer indienen.

BESLUIT

Men kan met J. M. Turlan ²³ besluiten tot de aandachtige en actieve alomtegenwoordigheid van de vrienden en magen, zowel bij minderjarigen om te waken over hun persoon en goederen, als bij meerderjarigen om hen te beschermen tegen zichzelf. Het is de vraag of deze alomtegenwoordigheid tot een valabel argument kan gerekend worden in de bestaande discussie over de dominerende familiestructuur in die periode.

P. Ariès ²⁴ neemt aan dat zich in de 16e E een structurele verandering heeft voorgedaan in de familierelaties. Men zou geëvolueerd zijn van een „famille large”, de uitgebreide familie waarin het individu totaal ondergeschikt is aan het belang van de familie, naar de „famille nucléaire” of het gezin waarin de relatie tussen ouders en kind(eren) meer direct is en zelfs van affectieve aard kan zijn.

Als men de gegevens uit de bronnen van de Brugse weeskamer in het kader van deze problematiek wil evalueren, moet men rekening houden met verschillende componenten :

Enerzijds is de houdenis een instelling die ongetwijfeld de rechten van de langstlevende ouder confirmeert. De ouder krijgt de bevoegdheid en het gezag in handen over zijn of haar kinderen en hun bezittingen, zonder daarover enig rekenschap te hoeven afleggen, dus ook niet t.o. de verwanten van het kind. De houdenis is dus een instelling die de gezinsstructuur, d.i. het nucleaire,

21. S.A.B. 208, *weesboek 2 St.-Niklaas*, f° 13 r°, f° 277 v°...

22. Ibid. f° 281 v°.

23. J. M. TURLAN, *o.c.*, p. 694.

24. P. ARIÈS, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Parijs, 1960.

zij het onvolledige gezin bevordert en de relatie ouder-kind bevestigt.

Anderzijds moet men het bestaan constateren van twee „toetsende” voogden, bij voorkeur familieleden, die in praktijk vaak nauw blijken samen te werken met de houder.

Bovendien zijn daar de steeds weer opduikende vrienden en magen. Samen met de voogden belichamen zij de waakzaamheid van de steeds, zij het slechts op de achtergrond, aanwezig zijnde familie.

Argumenten dus in het voordeel van de stelling die het bestaan van een familiale clangeest in de middeleeuwen verdedigt.

De twee argumenten sluiten elkaar echter niet uit: In het laatmiddeleeuwse Brugge domineert de gezinsstructuur, maar dit neemt niet weg dat familieleden (voogden en vrienden en magen) bij de belangrijke gebeurtenissen in dat gezin, toch wel aanwezig zijn en gebruik maken van hun op zijn minst adviserende bevoegdheid.